Проф. ВАСИЛЬ ГРИШКО

ПАНСЛАВІЗМ В СОВЄТСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ Й ПОЛІТИЦІ

НЮ ЙОРК 1955

ООЧСУ

СУМА

Проф. ВАСИЛЬ ГРИШКО

ПАНСЛАВІЗМ В СОВЄТСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ Й ПОЛІТИЦІ

Проект зі збереження спадщини української еміграції

НЮ ЙОРК РІК 1954

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБОРОНИ ЧОТИРЬОХ СВОБІД УКРАЇНИ
ТА СПІЛКА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ АМЕРИКИ

Prof. V. HRYSHKO

Panslavism In Soviet Historiography And Politics

Спочатку коротко з'ясуємо суть панславізму, його місце б слов'янофільстві, далі вияснимо застосування панславізму в Росії за влади царської, а потім перейдемо до совєтських часів і простежимо як він еволюціонував в політиці, і в історичній науці. Питання панславізму і слов'янофільства часто змішують, вважають, коли мова йде про панславізм, то значить і про слов'янофільство. Коли кажуть про слов'янофільство, то значить і про панславізм. І, як я підмітив, перемішування цих двох питань, навіть, буває у видатних суспільно-політичних діячів. Думаю, що такого змішування цих двох понять допускати не можна. Перш за все — панславізм і слов'янофільство не збігалися і в часі, тоді, коли слов'янофільство, як концепція, існувало в Московії приблизно, будемо вважати, пів віку, (дехто налічує йому 60 років), то пансловізмові в Московії налічують 300 літ. Панславізм є довговічніший, довготриваліший. Слов'янофілство народилося, жило і діяло в XIX столітті, панславізм своїм корінням іде ще в XVII століття до часів панславіста Юрія Крижанича, потім іде через XVIII ст., далі через рух декабристів, Кирило-Методієвське Братство, через період слов'янофільства доживає до початків XX віку, живе в часи першої світової війни, набирає розгону в часі другої світової війни, живе панславізм і нині, тоді, як з слов'янофільством, як я сказав, ще в половині 80-их років XIX століття скінчено.

Отже, як бачимо, тільки одні хронологічні межі вказують на різницю панславізму й слов'янофільства. На питання про час занепаду слов'янофільства немає однозгідної думки. Тоді, як Мілюков, Бердяєв, Чадов, історик Ключевський вважають, що слов'янофільство в половині 80-их років знайшло свою смерть, то кн. Трубецкой, філософ В. Соловйов думають, що слов'янофільство, як концепція, продовжувало жити і в кінці XIX століття. А в тім, більшість сходиться на тому, що слов'янофільство вмерло таки в половині 80-их років.

Філософічне обґрунтовання концепції слов'янофільства було дано Іваном Киреєвським. Церковно-богословське обґрунтовання дав Хомяков, суспільно-правне обґрунтовання цій концепції дали Аксакови — Іван і Костянтин. Та після них у своїй, я б сказав, клясичній роботі „Росія і Захід" Данилевський поставив концепцію слов'янофільства на соціологічні підвалини, як він каже, великоросійського, а ми скажемо — московського народу. Данилевський, поглибивши соціологічну основу концепції слов'янофільства, за вихідне узяв притаманні московській національності первні і ці притаманні первні підніс на стопу історичного слов'янського типу, що мав замінити романо-германський історичний тип. Більше того, не тільки замінити історичний тип, а й побудувати нову історію Европи. Крім Данилевського, треба відмітити ще Леонтієва, який концепцію слов'янофільства розбудовував також на соціологічній основі, але супроти Данилевського вніс зміни, які полягали в тім, що він соціологічну основу поставив на грунті візантіїзму. Леонтієв підніс пріоритет духа, віри, релігії над пріоритетом плоті

отого слов'янського типу, себто моменту племінного, етнічного. Перевага духа, як він каже, над плоттю словянською, над етнічно-племінним слов'янським типом було вирішним в його концепції, що і відрізняє його від Данилевського.

Чим же було слов'янофільство? Що собою являло слов'янофільство? Обмежимось бодай тим, що слов'янофільство, то історично-світоглядове, як і філософічне вчення, яке протиставляє Схід Заходові, або Московію Европі, протиставляє православіє католіцизмові, московську, або, як писали, великоросійську общину загниваючому заходові. І оцей цілий комплекс контрастних моментів становив істоту філософічної концепції слов'янофільства. До цього треба додати, що слов'янофіли поділяли московський історичний процес на два відокремлених періоди: Московська Русь до Петра І і Русь після Петра І. Протиставлення цих двох Русей виникло на тій основі, що Росія після Петра І і за його панування взяла курс на Захід, відступивши від суто-московського.

Момент обожування соціяльних порядків „Московської Русі" слов'янофіли дуже підносили. Звідси, пізніше йде дуже жорстока, як знаємо, боротьба поміж так званими західниками і слов'янофілами. Західники вважали, що колишня Росія мала орієнтуватися на Захід і розвивати свою культуру, виходячи із західних первнів, щось подібно, що казав Хвильовий „Геть від Москви на Захід". Слов'янофіли навпаки. Вони вважали, що західня культура догниває, на Заході немає чого взяти, релігія захиталась, інтелігенція релігії уникає. „На чому, власне, тримається та західня Европа?" — для

них це була проблема. Вони приходили до висновку, що орієнтація на Захід є глибокою помилкою і кликали орієнтуватись лише на власні дані, поклавши в основу свого соціяльного і культурного розвитку свою московську общину.

Така була квінтесенція концепції слов'янофільства. Мусимо зауважити, що оскільки слов'янофільство, як концепція, і дуже складна концепція, мала свою історичну сторінку, свою релігійну, філософічну, психологічну і правну сторінку, то ця концепція, разом з тим, мала й політичну сторінку. Сталося так, що журналісти, публіцисти, державні і громадські діячі найбільше тяглися до політичної сторінки. Менше їх вабила філософічна, релігійна, психологічна, бо то речі складні, а от політична сторінка їм найбільше імпонувала і тому, пишучи на тему слов'янофільства, вони завжди вибирали оте ядро, політичне ім'я якому — панславізм.

Панславізм за життя слов'янофільства виповнював політичний зміст слов'янофільства, становив політичне ядро його, був тільки частиною слов'янофільства. Тому, говорячи про „Панславізм в совєтській історіографії" не будемо розглядати філософічно- історичної концепції слов'янофільства, якої вже не існує. А політичне зерно слов'янофільства, а саме панславізм, лишилося й дотепер. Як собі практично уявляли здійснення панславістичної ідеї носії і вчителі панславізму, можемо бачити з прикладу Данилевського, який, застосовуючи панславізм у політиці, прагнув побудувати Всеслов'янську федерацію на чолі з Росією, а столицею такої федерації мав бути Царгород. Характеристично, що не Москва і не Ленінград, чи Петроград, а тільки Царгород. Ось таку Всеслов'янську федерацію мислив собі Данилевський після реалізації панславістичної ідеї. Це саме проповідував і його попередник історик Погодін, який також вважав, що Росія має прагнути до об'єднання всіх слов'ян під своєю гегемонією зі столицею Царгородською. Чому саме Царгород? В цю федерацію мали входити Балканські слов'яни. А вони були під гегемонією Турції, значить Турція мала бути зліквідована, а Царгород мав стати опорним пунктом Всеслов'янської федерації. Тут мав місце іще один розрахунок: в Царгороді мав резиденцію перший східний Патріярх, голова православія. Оскільки панславізм виростав з ідеї протиставлення, як ми сказали, Сходу — Заходові, православія — католицизмові, то ось вам і підстава зрозуміння цієї стрункої концепції, що завершувалась мрією про побудову такої Всеслов'янської федерації. Треба сказати, що не тільки Погодін (ми Погодіна можемо з вами віднести до консервативних, а може і реакційних елементів), а й Герцен, якого большевики вважають за передового, прогресивного революційного демократа, концепцію Мілюкова і Данилевського про створення Всеслов'янської федерації із столицею Царгородською, цілком приймав, мріяв про неї і пропагував.

Якщо візьмемо на увагу оці моменти, то тоді стане ясною доктрина панславізму і до чого він змагає. Пізніше, найбільше інтригував усіх політиків саме панславізм. Слов'янофільство ж поволі зійшло зі сцени. Тому часто писалося про переростання слов'янофільства в панславізм. Навіть Маркс і Енґельс зацікавились панславізмом і ось їхня оцінка панславіз-

му: „Безпосередньою метою панславізму є відновлення слов'янського царства — від Рудних і Карпатських гір до Чорного, Егейського і Адріятичного морів під гегемонією Росії". Отже, і вони панславізм розуміли так само, як політичну агресію Росії. Енґельс, наляканий можна сказати, ідеєю панславізму, писав в час Кримської війни: „Панславізм це є не тільки рух в користь національної незалежности, це рух, який хоче стерти з лиця землі все, що створила історія за тисячеліття. Це є рух, який не може здійснитися без того, щоб не змести з карти Европи Турцію, Угорщину і половину Німеччини. Це є рух, який, осягнувши свого, не може інакше ґарантувати дальшого свого існування, як тільки шляхом підкорення собі Европи". Так на заході розцінювали панславістичну концепцію.

Які принципи лежали в основі панславізму? Пипін, що хоч і не був сам слов'янофілом (він належав до західників), дав дві праці з приводу панславізму, в яких зазначає, що основний принцип, на якому розбудовується панславістична доктрина, є принцип племінний, принцип етнічний. Цей принцип, на його думку, настільки сильний і реальний, що тільки на ньому може бути розбудована концепція панславізму. Достоєвський твердить щось іншого, а саме: „В основі панславізму лежить зовсім не етнічний принцип, лише релігійний". І дає доказ. В часі російсько-турецької війни 1877-78 рр., в якій ніби Росія змагала за майбутнє балканських слов'ян, ніхто і в голову собі не покладав, що болгари, серби, є наші брати з крові, племені, чи етнічного первню, ніхто не чувся родичем їхнім, зате первень релігійний,

що вони є православні, — це відчував кожний православний громадянин Росії. Тому, мовляв, панславізм може бути розбудований на принципі тільки релігійному, казав Достоєвський. Леонтієв, як уже згадувалося, наближається до Достоєвського, з тою відміною, що він взагалі надавав переваги духові над плоттю. Отже, принципи побудови панславізму, спертого на православіє, в тлумаченні московських ідеологів, набирали ніби переваги.

Існує багато дефініцій панславізму, які одна від другої відрізняються. І установити щось, скажемо, узагальнююче дуже тяжко. Можна набратися відваги і спробувати це зробити, але це вже буде спеціяльна, так би мовити, дослідницька робота. Сам Бокунін давав три дефініції. Перша: панславізм є: „німцененависть". Таким чином, в основному цієї дефініції панславізму Бакунін кладе племінний принцип. Вдруге він визначає панславізм, як „віру і певність в будучність слов'ян". Панславізм це „святе слово для слов'янина", висуваючи в цих випадках в основу дефініції вже швидше іраціональний, метафізичний принцип. Є в Бакуніна й таке визначення: „Панславізм є віра, що об'єднання слов'янських племен, які складають 85 мілійонів, внесе нову цивілізацію, нову живу, правдиву свободу в світ". Тут ми вже в основі дефініції панславізму бачимо у Бакуніна месіяністичний принцип, асоційований з культурно-месіяністичним слов'янським типом Данилевського.

Щоб перейти до совєтських часів, маю дати трохи історії. Концепція слов'янофільства в російських умовинах дуже широко була застосована в період Кримської кампанії, а особливо,

в період російсько-турецької війни 70-их років минулого століття. Тоді концепція слов'янофільства осягла зеніту в своїм розвитку і втішалася признанням значної частини російського суспільства. Однак, підкреслюю, що зразу ж після російсько-турецької війни концепція слов'янофільства збанкрутувала. Яка ж тому причина?

В період російсько-турецької війни слов'янофіли розвивали концепцію, що росіяни несуть слов'янам свободу, несуть мир і кращий добробут. Росіяни об'єднають слов'ян і забезпечать їм політичну самостійність. Така теоретична концепція, пов'язана з практичною політикою, без сумніву, захоплювала не тільки молоді, а й старші уми та знаходила в ширших колах певне признання. Що сталося по закінченні російсько-турецької війни? Хоч Росія, розбила Турцію, але наслідки війни розчарували російське суспільство. Після війни було укладено два мирових договори. Один Санстефанський, другий — Берлінський. Сан-стефанський договір, як прелімінарний, був укладений лише двома сторонами: Росією й Турцією. За цим договором Росія одержувала дійсно блискучу перемогу, бо домоглася від Турції значних поступок і концепція слов'янофільства починала святкувати свою тріюмфальну перемогу. За тих обставин російське суспільство могло би справді концепцію слов'янофільства покласти в основу дальшої політики Росії.

Але наступна через два роки берлінська конференція, в якій приймали участь Німеччина й Австрія, обрізала російські апетити й Росія дістала, як тоді писали, „ріжки та ніжки".

Росія, з її слов'янофільською пропагандою, що супроводжувалась великим барабанним боєм під час війни, не здобула й частини бажаних наслідків. Створилося враження, що балканська ставка Росії завела, а відтак і концепція слов'янофільства з її політичним панславістським ядром збанкрутувала. Особливо виразно це відчулося 15 листопада 1886 р., коли Росія для того, щоб осягти здійснення своїх мрій і політичних ідеалів, щоб окопатися в Царгороді, запропонувала Болгарії, аби та дозволила через її територію провести російську залізницю до Царгороду. Болгарія, звичайно, по намові Німеччини й Австрії, відмовила в цьому; Росія попеклась. Від цього часу Болгарія й Росія розійшлися, мало не дійшло до зірвання дипломатичних стосунків, а це означало, що панславістичний курс російської політики збанкрутував. Ситуація зайшла така, що Росія мусіла би дати бій, цебто вступити в війну з Европою, в війну, в якій противниками виступили би не тільки Турція, але Австрія й Німеччина. Та в таку війну Росія вступити не могла. Росії довелось проковтнути болгарську піґулку,

Росіяни переконалися, що, в своєму стремлінні на захід, вони нічого осягнути не можуть, бо їм поставлено межу. В секретних конференціях російська дипломатія здобула від німецької дипломатії, цебто австрійської і германської, вказівку, щоби свої претенсії на Царгород залишила. В той час Німеччина дуже активно взялася за власну політику на Балканах і разом з тим і за Царгород. Німеччина плянує будувати залізницю, кінцевими пунктами якої мали бути Берлін-Баґдад. Це означало ніщо інше, як те, що Німеччина сама вважала Балкани, Турцію і Царгород за власну сферу впливів.

Росія шукає нових шляхів, щоб задовольнити своє суспільство. І ось, німецька дипломатія робить Росії виразний натяк: „Твоя дорога й твій шлях до експанзії лежать на сході". І відтепер, залишивши слов'янські ідеї, Росія повертається до заходу спиною і починає розбудовувати не тільки свою політику, але й науку в аспекті інтересів її на сході.

Ще в 1858 р. був виник проєкт побудови транссибірської залізниці через цілий Сибір, від Нижнього Новгороду до Нижнього Амуру. Це було тоді, коли Росія, після поразки в Кримській війні, стояла перед проблемою реформ та зміцнення державного апарату. Ясна річ, російська влада тоді відкинула цей проєкт. Але, коли іркутський ґенерал-губернатор, граф Ігнатьєв, в 1887 р. вніс проєкт побудови залізниці від Москви до Великого Океану, російський уряд проєкт схвалив і розпочав здійснювати його, з метою простягти свою експанзію на схід, в бік Японії, Жовтого моря, в бік Ляодунського півострова, в бік Кореї, Китаю, бо відтепер цілковито змінилися напрямні зовнішньої політики Росії. Як знаємо, вся ця потуга, скерована на схід, мала прийняти бій в російсько-японській війні, в якій Росія зазнала поразки. Російське суспільство вступило в період прострації, — занепаду й розпуки: нема ходу і на схід. Концепція просування російської експанзії на схід також має перепони, нема чим жити, нема чим натхнути молодь, нема чим підносити її. Професорам, ідеологам немає з чим виступати, захоплювати публіку, грати на патріотизмі. Одне слово російське суспільство, після тріюмфальних співів про загнивання Европи, про майбутність російської

общини, православія, після вигуків „шапками закидаем" попало в сліпий кут, з якого шукається виходу і знаходиться.

Історія повертається назад. Оскільки на схід немає сенсу пересувати свою експанзію, треба шукати порятунку знова в цій самій старій панславістичній концепції. І ця панславістична концепція від 1907 року оживає. Зперед першої світової війни вона є відома в історії під назвою — неославізм. Не панславізм, а неославізм, що в свою чергу нічого спільного не має зі старою слов'янофільською концепцією, яка нікого не інтересує тепер. Раніше такі глибокі теоритики, як Хомяков, Кареєвський, Аксакови розробляли ту філософічну концепцію, тепер суспільство прагне лише політичної доктрини і знаходить її у вигляді неославізму. З неославістів початків XX стол. може бути названий Александр Погодін, що виступає, як завзятий слов'яніст і пробує зорієнтувати Росію знова в бік балканських слов'ян. Деякі слов'яністичні концепції тоді живуть в Чехії, деякі в Галичині. І ось з Чехії в 1908 році приїжджає в Петербург др. Крамарж, який вів полеміку з Бенешем. В Росії його задніми дверима приймає ніхто інший, як Столипін, але тихенько, щоби не довідались німці. Зустрічається він зі слов'яністичними колами в Москві домовляється про скликання слов'янського конґресу в Празі. Скликання його намічено на осінь 1908 р. Виїхала туди російська делеґація в імени російської громадськости, а не уряду. До складу делеґації входять такі відповідальні політичні діячі як Бобринський, Маклаков. Вони проводять там цю слов'яністичну лінію. Виступала там російська делеґагія дуже вдало, як пи-

шуть історики. Коли комісія була в дорозі, як вона ще не переїхала кордонів російських, „Голос Москви" — вечірня газета, робить інспіровану заяву, що акція Празького слов'янського з'їзду, то є провокація з боку поляків, чим, звичайно, і дезорієнтувала публіку, а може й закордон. Отже, що права рука робить, ліва демаскує. Такої тактики вживається часто.

Виявлення з боку Росії слов'янської політики було небезпечне. Оскільки була домовленість і договореність з німцями про розподіл сфер впливу, порушувати тепер це джентельменське домовлення було небезпечно. Тому Столипін офіційно склав заяву того змісту, що слов'янськими питаннями займатися можна, але науково, теоритично, аби не ставити їх в площині практичної політики. Це було його, так би мовити, інтерв'ю, яке він давав для того, щоб заспокоїти німців.

Росія стала перед альтернативою приймати слов'яністичний курс, чи відкинути. Зрештою, Росія прийняла і схвалила старий слов'яністичний курс, який привів, як ви знаєте, до першої світової війни. І оте вбивство в Сербському Сераєві Фердинанда і згрупування проти Росії Австрії, Німеччини й Турції, теж свідчить про те, що світова війна сталася на тлі виявлення агресивної слов'яністичної політики з боку російського уряду. В маніфесті Миколи II про оголошення війни Німеччині і Австрії читаємо: „Ідучи за історичними заповітами, Росія єдина по вірі й крові зі слов'янськими народами, ніколи не дивилась на їхню долю безучасно. З повним однодушшям і з особливою силою прокинулись братні почуття русского народу до слов'ян в останні дні".

Сам монарх підкреслив момент слов'яністичної політики, що є дуже маркантним. Двадцять шостого липня перед скликаною Державною Думою, Микола II, заявивши про оголошення війни, знов підкреслив значення панслав'янських ідеалів, а на прийнятті членів Державної Думи заявив: „Ми не тільки захищаєм свою честь і гідність в межах землі своєї, але боремось за єдинокровних і єдиновірних братів слов'ян. І в нинішню хвилю я з радістю бачу, що об'єднання слов'ян проходить міцно і нероз'єднано з усією Росією... Великий Бог землі русской". Виступив там же і міністер закордонних справ Созонів, який сказав: „Було ясно, що для нас не заступитися в діло, означало відмовитися від вікової ролі Росії, як захисниці Балканських слов'янських народів". 20 липня 1914 року і Всеросійський Свят. Прав. Синод звернувся до своїх вірних з такими словами: „Русский нарід завжди вважав своїм обов'язком захищати слабих і пригнічених менших братів, рідних по вірі і по племені". Липня 21 підноситься адрес від Правуючого Сенату государеві, де й фіксується: „Знова ллється кров наших одновірних братів і зухвалий виклик кинено всьому слов'янству". Микола II приїжджає в Москву 5 серпня 1914 року, до нього звертається лідер московського дворянства: „Та допоможе тобі Бог в боротьбі за цілість, і честь Русскої Держави і царственним повелінням твоїм хай відродиться до нового життя увесь слов'янський світ". Голова міста, у своєму виступі, розвиває цю ж думку і накреслює щось в роді цілої концепції. Звертаючись до Миколи II, він сказав: „Війна ця є захист слов'янства від германізму. Знову виринуло

слов'янське велике питання — святиня кожної русскої людини. Багато крови русскої за нього пролилось. Жертва ця повинна, зрештою, осягти мету. Слов'янське питання має бути розв'язане об'єднанням усього слов'янства під захистом матері слов'янства — Росії". Отже, міський голова сформував уже цілу концепцію. У своїй відповіді Микола II ще раз закликав стати „на захист рідної землі слов'янства". В той час, по цілій Росії розспівували слов'янський гимн, що ставав все популярнішим і по-московськи звучав:

...И „старый русский великан"...
Идет к семье родных славян...
Я вас зову родное племя
Под светлый мой свободный стяг,
Мы вместе, дружною семьей,
Посеем правду на земле
И будем жить одной душой
В Варшаве, в Праге і в Кремле.

На нашу думку, на початку першої світової війни цілковито сформувалась панславістична ідея російського уряду.

Почалась перша світова війна. З обох боків стараються владущі кола розв'язати слов'янське питання. Німеччина й Австрія через Верховне Головнокомандування своїх армій, випускає відозву до поляків. В цій відозві німці пропонують полякам, які перебувають в складі російської армії, кидати зброю, дезертувати і обіцяють їм політичну незалежність, самостійну Польщу. Верховний головно-командувач російської армії Микола Миколаєвич на другий день, після того, як німці випустили таку відозву, випускає відозву зі своєї сторони. Московське звернення замовчує питання польської

політичної самостійности. Воно тільки каже: „Запевняємо вас, що ви найдете свободу віри, мови, самоуправління... под егидой Русского Царя". Отже, російська пропаганда не спромоглася на те, на що спромоглися німці.

Пізніше Микола Миколаєвич звертається і до Галичини, Буковини. Він каже: „Нема сили, яка спинила б русский нарід в його зриві до об'єднання. Та не буде більше під'яремної Руси. Добуток Володимира Святого, Земля Ярослава Осмомисла, князів Данила й Романа, скинувши ярмо, та водрузить стяг единої, великої, неподільної Росії. А ти, многострадальна братська Русь, — значить населення Галичини, Буковини, Угорської Русі, — встань назустріч русскої раті". Як бачимо, з звернення Миколи Миколаєвича українців навіть по імени не названо. Таким чином, ця словянська політика, як виразна тенденція, цілком очевидна і забарвлена по-московські. В зверненнях до населення засадничих питань не чіпається, промовчується найголовніше. Не треба згадувати про значення таких відозв, знаючи реальну вартість їх. Але цікаво, що дещо в слов'яністичній політиці російської Москви, мало й реальні контури. Наприклад: Москва турбувалася про державне майбутнє Чехословаччини і ніхто інший, як Массарик, тоді ж, 6. квітня 1915 року, в імени Чехії написав меморандум. Але звернувся з ним до союзників московських: до Англії й до Франції. Массарик тоді писав, що Чехія проєктується, як держава монархічна. Республіканська форма для Чехії захищається не багатьма дуже радикальними політиками. Чеський нарід, що треба ще раз підтвердити, це слова Массарика, є цілковито русофільським.

Російська династія в тій чи іншій формі була би дуже популярна. Чеські політики думають, що Царгород, а значить і протоки повинні належати тільки Росії (Дарданели). Це старий плян, пише Массарик, всього російського народу і має релігійне освячення, вроді Хреста на Святій Софії в Царгороді, тощо. Тут, як бачимо, слов'яністична політика російського уряду мала вже деякі реальні контури. Хочу нагадати маніфест Миколи II про оголошення війни Турції восени, 20. жовтня 1914 р. Там є такі слова: „З повним спокоєм і упованієм на Божу допомогу, приймає Росія цей новий проти неї виступ старого притиснителя християнства і всіх слов'янських народів. Вмішування Турції в військові дії тільки прискорить роковий для неї хід подій і відкриє Росії шлях до розв'язання історичних завдань на берегах Чорного Моря".

Отже, панславістична політика має, як бачимо, окреслення навіть в політичних кордонах. Мова йшла про завоювання Царгороду. Ось стільки я б дозволив собі сказати відносно панславізму Росії, царського старого уряду.

Коли скінчилася перша світова війна і деякі слов'янські народи здобули свою політичну незалежність, відомий слов'яніст, чех Нідерле, дуже популярний в науці (він лишив багату спадщину з слов'янського питання), тримався тої позиції, що тепер, коли вже існують Югославія й Болгарія, Чехія й Польща, слов'янська концепція в її старому вигляді, втрачає всякий сенс і зміст. Вона інтересна тільки з погляду історично-теоретичного, але ніякої вартости. в практичній політиці не має. Так думав Нідерле після першої світової війни. Цікаво, що і покійний Дмитро Дорошенко підкреслював малу зацікавленість цією концепцією в Росії й на Україні, з причини, що на арену вийшли прогресивні кола суспільства. А вони завжди не цікавилися слов'янським питанням. Пояснюючи це явище тим, що слов'янське питання було завжди в монопольній опіці консервативних частин населення.

І в дійсності ліві кола в Росії цим питанням не цікавилися. Большевики, як „найлівіші з лівих", слов'яністичним питанням до Жовтневої Революції 17 року не займались. І то з цілком зрозумілих причин. Бо основою історичного розвитку і основою побудови майбутніх соціялістичних совєтських держав, була і могла бути, на їх погляд, тільки клясова боротьба.

Треба сказати, що, зразу після встановлення совєтської влади, большевики взагалі активної зовнішньої політики, що сягала б за межі Росії, в сенсі політики, яку вони ведуть пізніше, не вели. Вони були більше зайняті питаннями внутрішніми, внутріросійськими. Внутрішнє життя в совєтській державі, з початку скероване на рейки військового комунізму, збанкрутувало. Прийшла в 1951 році Нова Економічна Політика, що також збанкротувала. Большевики приступили до перебудови своєї господарки з тим, щоб розбудувати в умавах НЕП-у фундамент для соціялізму.

Тому, перед большевиками стояла велика задача, вберегти совєтську державу від війни. Совєти згодилися навіть, щоб західні її кордони були відтиснуті далеко на Схід. Основним потенціяльним противником большевиків, без сумніву і сьогодні й раніше була Німеччина. Аби зберегти мир з німцями, большевики пі-

шли шляхами старої царської дипломатії, яка, як я згадував, скеровувала свою експансію на Схід. Большевики, 16 квітня 1922 р., коли була скликана міжнародня конференція в Рапалло, уклали з Німечиною так званий сепаратний рапальський договір. За цим договором большевики з боку заходу одержали спокій. Большевики дістали змогу закріпляти свою владу на Сході. Вони кінчають війну з Японією, закріплюють позиції своєї влади в боротьбі з басмачеством в середній Азії, на кордонах Афганістану.

До слов'янської політики вони не встрявали та й не поспішали навіть добиватися дипломатичного визнання. З боку Чехії большевики не мали дипломатичного визнання до 1935 року, з Югославією — до 1941 р. Большевики і не шукали того визнання, щоб дати докази німцям, що вони зовсім не зацікавлені у слов'янських країнах. Нав'язали дипломатичні стосунки навіть з далекою Америкою в 1933 році, а з цими майже сусідними державами ще не нав'язували. Отже, це був доказ, що большевики практично від слов'янської політики в початках існування своєї влади усунулися в бік. В теорії так само не підносили слов'яністичних проблем. Причиною цього було те, що їхні апостоли Маркс і Енґельс були антислов'яністами, до того ж, такої міри, як Адольф Гітлер.

Це треба акцентувати, щоб цілий світ знав, хто такі Маркс і Енґельс. Обидва засадничо вважали ті держави, що розпоряджали в середині своєї нації наявністю пролетарських шарів, за передові держави, революційні, їм належить, на їх думку, майбутнє — і їх треба

підтримувати. Держави, де переважають селяни, є у них реакційні, антиреволюційні держави. Маркс і Енґельс в 1848 р., коли то відбувався Празький слов'янський Конгрес, на тій підставі Росію і слов'янство Австрії оголосили носіями реакції, крім поляків, німців і мадярів. Енґельс для всіх племен і народів багатонаціональної Австрії за винятком німців, поляків і мадярів, визначив їхню найближчу місію: бути знищеними в мировій революції. Це його теза. Енґельс писав: „Панславізм, який виявляється в Празі, в основній тенденції своїй скерований проти революційних елементів австрійської держави і тому є від початку реакційний". Маркс в свою чергу пильно дбав за тим, аби повстання 1848 р. вдалося, та на перешкоді повстання, на його погляд, стояли якраз слов'янські народи і празький конґрес. Розгніваний на слов'ян, Маркс писав: „У випадкові невдачі повстання, я не бачу більш потрібного завдання, як знищення німцями чехів. Повстання може покінчитися як завгодно. Але тепер єдиним можливим розв'язанням питання є нищівна війна німців проти чехів". Енґельс доповнював: „Від цього часу приєдналась ще ненависть проти чехів і кроатів, і ми спільно з поляками і мадярами утвердимо революцію проти цих слов'янських народів найрішучішими мірами тероризування Ми знаємо тепер, де скупчені вороги революції: в Росії і в слов'янських землях Австрії. І ніякі фрази, ніяке туманне покликання на демократичне майбутнє цих країн, не удержать нас від того, щоби з нашими ворогами поводитись, як ворогами". І продовжував: „Слов'яни ще нічого не додали до европейського поступу, а зав-

жди були колодками для европейського поступу". Вони, на його погляд, не заслуговували на ніяку пощаду. „І якщо з повстання цих слов'ян загрожує спалахнути світова пожежа, яка може зіпсувати — пише він в письмі до Бернштейна — всю нашу революційну ситуацію, то й самі вони і їх право на свою скотську долю у добичі повинні бути принесені без усякого милосердя в жертву інтересам европейського пролетаріяту". Оце і є вихідне положення марксистської доктрини в аспекті слов'янської проблеми. І оскільки Маркс і Енгельс є основними учителями по всіх галузях совєтського будівництва і совєтської теорії, остільки й цю частину вчення Маркса і Енґельса, щодо слов'янського питання, большевики сприйняли повністю і не виявляли до нього заінтересованости. Большевики вважали для себе слов'янську концепцію цілковито чужою, зайвою.

Большевики мислили більш широкими, їм властивими концепціями, що включали в себе і слов'янське питання, як частину цілого, концепціями світової пролетарськоої революції, що підкорить собі цілий світ, концепціями, що мали дати світову пожежу і придбати цілий світ. Сюди й була скерована вся теоретична і практична діяльність большевиків. Большевики дуже добре уживалися з гітлерівським режимом, цілковито не реагували на захоплення Австрії, не реагували на захоплення Закарпатської України. А як побачили, що Гітлер прагне і на схід, вони приступили з половини 30 років до активної дії по лінії включення себе в слов'янську політику. Вони знали, що Гітлер буде продовжувати аґресивну політику. А тому вирішили використати ситуацію і почали слов'янську гру. Ще до тиснення фашистської Німеччини на Чехословакію большевики, з метою зробити Чехословакію більш відпорною країною, увійшли з нею в контакт. Уложили 16 травня 1935 р. чехословацький договір про взаємну допомогу. І, в випадку реальної загрози Чехам, обіцяли разом з французами підтримати їх. В той час на порядку денному европейської політики стояло питання про можливу спільну московсько-паризьку акцію в користь Праги проти Берліна, поки 29 вересня 1938 року не відбулася мюнхенська зустріч чотирьох, без участи большевиків.

Совєтський Союз відтепер починає активно практично здійснювати свою слов'янську політику. Для цього большевики заграють з Англією і Францією, щоб послабити Німеччину; при майбутніх переговорах зробити її більш поступливою. Совєтська гра приносить большевикам бажані успіхи. І коли в середині 1939 р. увесь політичний світ був більше за все абсорбований антанто-совєтськими переговорами, раптом 23 серпня 1939 р., цілком несподівано для всіх укладається совєтсько-германський пакт, відомий під назвою Молотов-Рібентроп. Отже, хитра гра большевиків, звернена в сторону Англії й Франції, а потім Німеччини увінчалась успіхом. Згаданий акт передбачає домовленість про поділ першої слов'янської жертви — Польщі поміж цими двома хижаками. Це є вже реальне здійснення слов'янської політики з боку совєтської Москви. Большевики за згодою фашистів одержують домовлену добичу 17. вересня 1939 року. Пригадаймо слова Молотова, з якими він звертається до населення Галичини і Буковини, в його

промові про братерські почуття, племінну рідність українців, поляків і білорусів, яким Москва простягла братерську руку допомоги. Молотов підкреслив вагу племінного принципу в слов'янській політиці, але ця слов'янська концепція Совєтами висунена в завуальованій формі. Слов'янська політика тепер у вересні 1939 року практично викликала до життя слов'янську концепцію. Большевики хапаються за те, що Маркс засуджував і відкидав, як не потрібне, здане в архів панславістичних ідей. Історія почала повторюватися. І коли весною 1940 року англійські і французькі газети цілком обгрунтовано заговорили про перехід зовнішньої совєтської політики на рейки панславізму, большевики випустили спеціяльне повідомлення, ТАСС 10 травня 1949 року, в якому говорилося, що підпалювачі війни розповсюджують наклепи про перехід зовнішньої політики Совєтського Союзу на рейки панславізму і пробують посіяти недовір'я серед слов'янських народів Балканських країн до миролюбної політики СССР. Насправді, большевики повністю розгорнули знамена панславізму на Балканах. Вони непомітно стали стягати до своїх західніх кордонів війська, з метою продемонструвати й свої вовчі зуби перед фашистським напасником, з метою тиснення на останнього. І ще в вересні 1939 року під Львовом, в районі львівського двірця, як знаємо, мала місце збройна зутичка цих двох партнерів, ще тоді між ними стався розрив. З того часу з притаєною злобою вони виглядали свої жертви де хто скоріше встигав. Як хижаки, вони захоплювали одну країну за другою. Совєтами окупована: Литва, Латвія, Естонія,

Гітлером — Австрія, Угорщина, Чехія, Словакія, Закарпатська Україна, Польщу разом розірвали на частини. Обидва конкуренти розгорнули всю міць своєї пропаганди й впливу. І якщо до цього часу ще зберігали деяку видимість дружби, то вже тепер вони ставились один до одного, як закляті вороги, з прикритими плянами. І ось розпочалась боротьба за Югославію, що набувала жорстокого характеру. Впертість цієї боротьби пояснювалася можливістю доступу хижаків на береги Адріятичного моря. Зокрема для большевиків це був вигідний шлях, поминувши Дарданели, попасти в Середземне Море. Тому кожний з конкурентів старався мати в Югославії дружелюбне до себе правительство. І в цьому місці треба сказати, що большевики в слов'янській політиці, як і взагалі, були спритніші за своїх конкурентів. Гітлер діяв прямо, відкрито, цинічно. Якщо Гітлер проповідував на повний голос теорію знищення слов'ян, як нижчої раси, то большевики в противагу йому демагогічно захищали слов'янські народи. І в цьому полягав пропагандивний плюс большевиків в слов'янській політиці. Большевики практично й теоретично старалися діяти, як друзі слов'ян. Тому СССР пощастило в 1940 році відновити дипломатичні, торговельні й культурні зносини з Югославією, перервані ще в 1917 році. Вбачивши в цій акції большевиків перепону на Балкани, Гітлер, після деякого тиску на югославський уряд, добився того, що Цвєткович і Цинцар Маркович 25 березня 1941 року, підписали у Відні договір про приєднання Югославії до держав осі: Італії-Німеччини. Большевики потерпіли поразку. Тому рішили діяти підрив-

ною акцією серед югославського населення. І досягли того, що вже 27 березня уряд Цветковича пішов в демісію разом з реґенством. Король Петро II був оголошений вже повнолітним правителем, а новий уряд, очолений ґенералом авіяції Симовичем, більше симпатизував большевикам, як німцям. Новий уряд Югославії, щоб захиститись від німців, укладає 5. квітня 1941 р. в Москві договір з Совєтським Союзом про дружбу і про ненапад. Таким чином, большевики на Балканах стали твердою ногою, але це Гітлер порахував для себе безпосередньою загрозою. І тому на другий день, 6 квітня, ранесенько вранці ж двинув свої війська на Югославію і разом з італо-угорськими спільниками протягом десяти днів розгромив Югославію, розчленивши її на частини між Германією, Італією, Угорщиною і Болгарією. Хорватія була виділена, як окрема держава, з Павиличем на чолі. Пізніше було організовано і сербський уряд на чолі з Недічем. Так Совєтський Союз проковтнув піґулку.

Поразка в Югославії ускладнила їхнє становище в Болгарії, уряд якої на чолі з прем'єр-міністром Філовим. 1 березня 1941 р. підписав віденський протокол про приєднання Болгарії до держав осі. Биті в слов'янській політиці большевики не залишали думки про реванж. І аж після нападу Гітлера на Совєтський Союз 14. липня 1941 року зробили спробу перекинути парашутистів на територію Болгарії в південній Добруджі, близько міста Добрич. Протест болгарського посланника в Москві Стаменова, большевики відвели в бік німецького воєнного командування. Коли на початку німецько-совєтської війни основні кадри комуністичної партії західних слов'янських держав опинилися в Москві, Совєти розпочали свою слов'янську акцію. В 1941 році, зараз же по війні, уже в серпні місяці скликається так званий всеслов'янський мітинґ. Скликається він з представників комуністичних партій слов'янських країн, які тоді еміґрували всі до Москви. І ось цих представників використовує Москва. Перший Слов'янський Мітинґ намітив слов'янську програму, потім відбувається другий і третій Слов'янський Конґрес, а в 1943 р. конґрес військовиків-слов'ян, туди ж включають і українців, які втекли з України до Москви, їх приєднують до загальної акції. Твориться Всеслов'янський Комітет, під егідою Москви, з резиденцією в Москві, який і починає проводити свою політику. Але ця політика була така настирлива і така цинічна, що вона зразу почала зустрічати опір з боку комуністів слов'янських країн. Москва міняє вивіску: замість Всеслов'янського Комітету з резиденцією в Москві, було схвалено на черговій конференції створити Всеслов'янський комітет з резиденцією в Югославії. Цим самим большевики хотіли довести, що Москва не провадить панросійської чи вірніше панмосковської політики, що вона всіх слов'ян вважає за рівних і предсідником цього Всеслов'янського Комітету настановила генерала Масларича, югослов'янина, раніше був москаль. Зовнішню вивіску змінено для того, щоб показати, що Москва панславістичної, в сенсі старого панславізму, централістичної політики не переводить, що вона засуджує таку політику, як реакційну, а провадить, мовляв, нову народньо-демократичну політику об'єднання слов'янських країн і народів для

спільної боротьби з фашистами-напасниками. Ясна річ, що це большевикам удається, вони цю акцію розгортають і осягають певні успіхи. В усіх союзних державах — (Англія, Франція, Південна і Північна Америка, Канада) — творяться Слов'янські Комітети, в які входять, звичайно, місцеві комуністи: українські, чеські, московські, польські, болгарські, югославські. І вони під плащиком всеслов'янської єдности, в цілях боротьби з фашизмом, ведуть советську акцію. Пізніше Америка в 1940 р. це слов'яністичне об'єднання на американському терені оголосила тою установою, яка загрожує суверенності Американської Держави і поставила її, так би мовити, поза законом. Але скільки то часу пройшло, поки та сама Америка втратила віру в те, що вона робить добре діло, об'єднує всіх слов'ян на боротьбу проти фашизму.

Двадцять четвертого травня 1945 р. Сталін на прийнятті командуючих військами советської армії виголосив тост за здоров'я русского народу, „я п'ю перш за все за здоров'я русского народу" — казав Сталін — „тому, що він заслужив на загальне признання в тій війні, як керівна сила Советського Союзу серед всіх народів нашої країни. Я піднімаю тост за здоров'я русского народу не тільки тому, що він керівний нарід, але й тому, що він має ясний ум, стійкий характер і терпеливість". Як він підняв цей тост стало ясно, що слов'яністична політика дала ті самі квіти, що давала колись царська слов'янофільська і панславістична концепція, а саме нічим не прикритий панрусизм: русский, ц. т. московський нарід є ведучий, є керівний, є найкращий. В советській пропаганді всі слов'яни теоретично фігурували, як рівні, практично зустрілися з оголеним панрусизмом.

І коли в 1947 році Москва святкувала 800-літній ювілей свого існування (вона в літописах вперше згадується в 1147 році), то тут почало діятись щось несамовите. В книзі „Про Москву" її названо „слов'янською столицею", що й представникам Всеслов'янського Комітету не дуже було до вподоби. „Москва є, буде серцем великої слов'янської родини". „Будь центром слов'янської сили і міці!" „Будь тим городом-вождем, де буде виникати все добре для слов'янства і людства!". Максим Рильський Москву назвав: — „Серце народів, розум землі, батьківщина вільнолюбивих і сміливих... Ти наша радість, наша мати рідна, моя Москва!". Дацюк приготовив брошуру під наголовком: „Москва — світоч слов'янства". Микола Тіхонов в цю річницю Москви наче навмисне, наче для знущання над народами Советського Союзу писав: „Ніякий чародій не міг передбачити величі історичної долі Москви, до якої перейшли всі досягнення славетної культури древніх слов'янських городів: Києва, Новгорода Великого, Суздаля, Пскова, Владиміра..." Лео Кржицкій, президент Слов'янського Конгресу в Америці Москву називав: „Мекка слов'янських народів". Г. Димітров вітав Москву: „Москва стала мозком і серцем світової демократії, втіленням всього кращого на землі, надією й підпорою пригнічених всього світу". Тіто зі свого боку тоді в 1947 році телеграфував: „Наші народи в минулому завжди бачили в Москві серце Росії, центр слов'янства, „очаг" слов'янської і загальної культури. В війну ми ба-

чили в Москві символ свободи". І так, як в чаду, спішили вірнопіддані слов'яни з поздоровленнями „слов'янській столиці". Звідусіль чулись голоси: „Світ зі сходу". Большевики дали тисячі доказів переростання панрусизму в панмосковітизм, що і треба вважати апогеєм, останнім словом совєтської слов'янської політики.

І не дарма в той час греки писали без перестанку статті, в яких обвинувачували Совєтський Союз в приміненню самого чистого стопроцентового панславізму. Француз Альберт Муссе, випустив в Парижі книгу: „Криза слов'янської ідеї". Він доводив, що офіційна політика Совєтського Союзу стала панславістичною. Другий француз М. Мерле ставив питання: „Панславізм чи оборона слов'ян!". Італійський журнал „Аффорі Інтернаціонале" ч. 5 за 47 р., також наголошує панславістичну політику Совєтського Союзу. Турція також розвинула кампанію проти совєтського панславізму. Вела пропаганду й переконувала як свій народ, так і Антанту в тім, що большевики ведуть панславістичну політику. І для того, щоб заспокоїти світ, Москва випускає на міжнародню трибуну Димітрова, болгарського комуніста, який дає грецькому журналістові Мавродіну інтерв'ю, в якому вияснює: чи Совєтський Союз веде панславістичну політику? Ясна річ, що Димітров відповів на це питання негативно, але заплутався сам, через що й попав в неласку. Його відправлено до шпиталю, звідкіля довго не випускали за його ствердження, що балканські слов'яни можуть утворити балкансько-слов'янську федерацію народів. Він ще не розумів, що в Совєтському Союзі не вільно

було говорити, як про татаро-башкірську федерацію, про україно-білоруську федерацію, так і про балкано-слов'янську, це вже означало виломання із загального московського фронту.

В шпиталі, звичайно, йому давали лекції, що то значить балкано-слов'янська федерація. Досить існування Совєтського Союзу, досить Москви і її начальства, інші мають слухати, а не творити федерації. В останні роки після війни в Совєтському Союзі розвивається клясична панславістична політика, що переросла не тільки в панрусизм, а у виразний московітизм. Не маю потреби спинятися на тому, як москалі затискували кожний слов'янський нарід, як затискували представників всіх слов'янських народів, як нападали на них в своїх рецензіях, як пришпилювали їм ярлики ворогів народу, за буржуазні націоналізми.

Тепер про панславізм в історіографії.

До 1935 року, коли розпочинається новий курс слов'яністичної совєтської політики, совєтська наука, а разом з нею і вся совєтська історіографія відмахувались від усіх концепцій, тем, дослідів на цю тему, бо вважалося, що вся слов'янська проблематика зі старим слов'янофільством є справа для пролетаріяту не потрібна, поміщицька, одна із найтемніших, чорних сторінок російської історії. І ось в 1940 році виходить підручник „Історія СССР" під редакцією професора Нечкіної. В ньому замість прийнятої до того часу характеристики слов'янофільства, як февдального реакційного руху й вчення, читаємо таке: „...Соціяльно-політична програма слов'янофілів 40 років XIX століття мала певні прогресивні риси. Вони (слов'янофіли) стояли за звільненням селян

від кріпосного права, ц. т. мали поступовий погляд на основне питання доби". Це вже нові нотки. Далі, підручник цей приходить до висновку: „Тому, безумовно, признання слов'янофілів реакціонерами історично неправильне по відношенню до цього періоду... Слов'янофіли не були приклонниками Миколаївського самодержавія і критикували його". Про ідеологію слов'янофільства, там говорилося: „Об'єктивно ідеологія слов'янофілів була поміщицькою, хоч самі слов'янофіли цього і не усвідомлювали собі і ставали на шлях „пруського" шляху розвитку капіталізму". Отже ідеологія слов'янофілів признана не такою вже назадницькою та й самі слов'янофіли виявились уже в деякому сенсі поступовими людьми. Як бачимо совєтська історична наука розпоряджала одними і тими ж документами, що свідчили про діяльність і ідеологію слов'янофілів. Проте, дає різні оцінки. Де причина? Відповідь дуже ясна. Раніше існував один політичний курс, в 1940 році — інший. Тільки політичними міркуваннями та ніяк не науковими арґументами можна пояснити різні оцінки слов'янофільства совєтською історіографією. В 1944 році видається підручник „Історія СССР" — для 9 кляси середньої школи під редакцією Панкратової. Тут вже щось інше. „Слов'янофіли — сказано тут — засуджували запозичення европейської культури, що почалося від Петра I, вони відстоювали для Росії свій шлях розвитку, в основі якого лежала московська сільська община". Отже слов'янофіли відограли ролю предтеч совєтського колхозного ладу, що уґрунтувався на сільській общині і установили „залізну завісу" між Европою і Росією. Слов'янофіли

тоді ще твердили, що Европа гниє, і від неї належить відгородитись, в цілях зберегти власний імунітет.

Большевики відмовились від гасла доганяти й переганяти Европу, а почали свою вітчизняну акцію. Почали все вітчизняне хвалити і ставити вище буржуазного Заходу, реалізуючи лозунги „світло зі Сходу", „За мудрістю в Москву", подібно, як слов'янофіли свого часу голосили захід гнилим, протиставляючи йому Росію. Цей підручник відносно слов'янофілів дальше твердить, що вони хотіли повалити й кріпосне право, але тільки зверху й поступово. Що вони боялися раптової ломки суспільного ладу. Значить, тут навіть не сказано, що ідеологія слов'янофілів лише об'єктивно була поміщицька. Виходить, що слов'янофіли й суб'єктивно були передовими людьми. Крім того новий підручник спиняє увагу учнів Совєтського Союзу на тому, що слов'янофіли вимагали скликання Земського Собору. „Урядові — силу влади, а народові — силу думки" — казали слов'янофіли. Підручник проводить думку, що серед слов'янофілів Росія мала проґресивних реформаторів. А в Земському Соборі, який вони пропагували, можна бачити прообраз якогось парляментарного устрою. Такі тези висунула історіографія в 1944 р.

Отже, ми бачимо, як на 180 ступнів повертається насвітлення слов'янофільства в совєтській історії. І совєтська іторіографія це починає повторювати, як заповіт і звичайно кожний історик, стараючись собі попасти в тон, висвітлював це питання в тому сенсі. Сюди можемо віднести праці проф. Нікітина, Сидорова і ін-

ших. За словами Сидорова, стара слов'янофільська доктрина, в основній своїй суті, зустріла признання в совєтській історіографії по другій світовій війні. Це твердження дійсно гідне уваги, бо совєтські історики признали, що не всі історичні явища в світі можуть витлумачити учителі марксизму і що не від усіх суспільних явищ і фактів лежить пояснювальний ключ в кишені основоположників марксизму. Питання протиставлення слов'янського світу західньому, або інакше Сходу — Заходові, набуло за останні роки в Совєтському Союзі вельми високої актуальности. І саме в цій площині розвивалась за царату слов'янофільська наука. Оце і були ті причини, чому совєтська історична наука вернулась до слов'янофільства, даючи йому насвітлення те ж самісеньке, навіть в деталях.

Те саме і в питанні панславізму. На початку існування совєтської влади панславізм вважалося за реакційну доктрину, пізніше панславізм поділяється на панславізм ліберальний, реакційний і поступовий. Отже, як бачимо, панславізм це є явище, яке загально засуджувати не можна, а треба його оцінювати відповідно до його змісту й ясна річ в совєтській науці панславістична концепція в її ліберально-поступовім сенсі знаходить признання. В той спосіб історична наука перегукується з практичною політикою большевиків і ставить за завдання аналізувати практичний панславізм: ліберальний, поступовий чи реакційний. В Совєтському Союзі історична наука відкрито покликана служити політичним інтересам і державній бюрократії.

Хотів би я звернути увагу ще на оцінку совєтської історичної науки російсько-турецької війни — 1877-78 рр. Покровський, який вважався патріярхом історичної науки до 1932 року, провадив в цій оцінці концепцію, співзвучну з концепцією Маркса-Енґельса, що засуджували слов'яністичні концепції й слов'янські рухи. Покровський вважав, що та слов'янофільська й панславістична концепція, яку царський уряд, разом з частиною суспільства, підтримував в час російсько-турецької війни, була сугубо реакційна і що до тої концепції треба підходити з клясового погляду, а не з національного. Покровський в унісон Марксу і Енґельсу розвінчав усіх, хто в минулому творив легенду „визвольної" для балканських слов'ян війни і постарався зняти Росію з п'єдесталу „визволительки" слов'ян. За цю концепцію, як відомо, Покровський знайшов тепле признання від Леніна. Ця концепція втішалася загальною увагою цілого наукового фронту до часу, поки Совєти не засвоїли самі панславістичного курсу своєї політики. Ця концепція вважалася, безспірною, марксівською. А в 1942 р. появилась інспірована стаття популярного академіка Алексія Толстого: „Откуда пошла Русская земля". Автор статті скаржився на пріоритет німецької науки над вітчизняною в багатьох вузлових моментах історії Росії і слов'янства в цілому. Стаття стала сигналом до перегляду історичних установок, монопольних до того часу. Історична наука дістала завдання перебудуватися з антислов'янських клавішів на прослов'янські і панросійські — вітчизняні.

Як уже знаємо, школа Покровського займалася вишукуванням документів, арґументуючих

відчуження і різницю інтересів між балканськими слов'янами і населенням Росії. Практикувалось це для того, щоб нап'ятнувати національний примат в історичних дослідах, яким користалась буржуазна досоветська історична наука, підогріваючи братерські загальнослов'янські почуття? Та з 1942 р. політика Сов. Союзу наказувала акцентувати тематику співдружби слов'янських народів, співдружби, оберненої в минуле. І уже Пічета в 1944 р. писав цілком протилежне тому, що твердила школа Покровського. „З найбільшим співчуттям віднеслась руська передова суспільність до героїчної боротьби сербського народу за свободу і незалежність... В результаті війни 1877-78 рр. Сербія і Чорногорія були признані незалежними державами, Болгарія — васальним князівством, а Боснія і Герцоґовина — автономними областями" — писав Пічета. Отже, Пічета відтворив стару легенду, міт — „визволительки" Росії у відношенні балканських слов'ян.

Виходить, що найновіша советська історіографія сама себе заперечила, почавши наспівувати старі, ще буржуазно-поміщицькі арії щодо міту „визволительки" Росії. Пічета змушений був уже притягти на поміч і Бєлінського, який колись твердив, що „слов'янський світ загинув би без Росії".

Історик Дацюк в 1945 році писав: „Війна 1877-78 рр. об'єктивно була скерована проти турецької неволі, що визначила феодальну відсталість Балкан. Саме ця проґресивна її сторона і викликала до неї симпатії. В результаті війни Росія добилася створення незалежної Болгарської держави". Цікаво, що свої висновки Дацюк спирає не на Маркса, а на тезу Леніна про „національно-буржуазні рухи" колись проґресивні. А звідси Дацюк підкреслював і проґресивну ролю Росії в війні 1877-8 рр. Звертає на себе увагу, без сумніву, інспірований з Кремля виступ Коларова на святі 70-ліття звільнення Болгарії, в якому підкреслено думку, що „в тій війні східня політика царської Росії об'єктивно йшла по лінії проґресивного розвитку Близького Сходу в той час, як західня політика Англії і Австро-Венгрії була просякнена консервативним духом, вона стреміла тоді до збереження гнилої Оттоманської імперії — в повній цілості". Цю трактовку справи засвоїли Нікітін, Сидоров і всі, що тільки підходили до цієї проблеми. За твердженнями Нікітіна корисний вплив Росії на Балканах позначався ще в XVII столітті.

Отже, яке б історичне явище ми не взяли, завжди зустрінемось з запереченням советською історіографією своїх власних установок. Чи Празький Конгрес 1848 р., чи Балканські війни 1912-13 рр., чи трактовку діяльности таких осіб, як Юрій Крижанич, Любен Каравелов, Вазов, ми завжди зустрінемося з тим же діяметрально-протилежним поглядом в советській історичній науці. Де ж причина цієї зміни? Відповідь може бути тільки одна. Советська історіографія служить не науці, а політиці.